

Croatia vonzásában

Horvátországi emlékeim nyomában

2. rész

Nándorfejérvár – alias Beograd

Kora reggel veszünk búcsút háziasszonyunktól, aki elsőrangú *turska kavával* bocsát el bennünket. Hosszú és viszontagságosnak ígérkező, bő 250 kilométer áll előttünk; este Belgrádban szeretnénk nyugovóra térni. Induláskor még nem tudjuk, milyen útviszonyok várnak ránk, amíg Zvornik majd Szabács (Sabač) érintésével nagy keservesen a fővárosba érhetünk. Ó, hová lett az Adria-parti Magisztrálé?! Kilométereket kell haladnunk a valaha a *makadám* jelzővel illetett, most gödrökkel, emberfej méretű kövekkel teli úton. A táj gyönyörű, a serpentinnek ezerhárom–ezernégyszáz méteres hegycsúcsok között kanyarognak. Itt-ott egy-egy számárháton „utazó”, bosnyákgatyás férfi bámulja meg ósdi járművünket. A hőség egyre elviselhetetlenebb, ráadásul az ablakokat nem lehet lehúzni.

Autónk váratlan „különlegessége” szarajevói elindulásunk óta, hogy „du-dája” jobbra kanyarodáskor automatikusan megszólal, s a „szirénázás” megál-lás nélküli. Végül Zvornikon áthaladva elérjük Szabácsot. A várost – sajnos – nem tudjuk megnézni: még napnyugta előtt szeretnénk elérni Belgrádot. Kűszködésünket siker koronázza. Szálláshelyünket is megtaláljuk szerencsésen, s még nagyobb szerencse, hogy „gospođa” Mara mindkét szobája szabad. Örömmel fogad bennünket (feleségemmel tavaly is nála szálltunk meg), így régi ismerősnek számítunk, s tréfásan „magyarul” köszönt bennünket: „Kezét csokolom! Tessék kiköpni!” Miként mesélte: kislányként a Bácskában nyaralt, ahol kis barátnői így tanították „illedelmesen” magyarul köszönni! Mara néni kedves, idős özvegyasszony, szép háromszobás villalakását egyedül lakja, ket-tőben – több-kevesebb rendszerességgel – vendégeket fogad.

Belgrád. Nándorfehérvár. Hunyadi János, Szilágyi Mihály, Kapisztrán Szent János, a magyar seregek elsőprő győzelme a túlerőben levő török sereg felett 1456. július 22-én. 1521-ig a Magyar Királyság és Európa biztonságban tudhatta magát – emlékeztet bennünket naponta a déli harangszó (kivéve a kommunis-

ta diktatúra éveit Magyarországon), amely – pápai rendelkezés nyomán – az egész keresztény világ emlékezetévé lett. Aztán 1521 augusztusában (mert a keresztény Európa meghatározó fejedelmei mással voltak elfoglalva, a franciák például a török birodalommal kötöttek Habsburg-ellenes szövetséget) fordult a kocka. A szultán seregei – vélhetően árulás segítségével – ostrom alá vették a híres erődítményt, s be is vették azt. A Kalemegdánt s a vár bástyáit járva ma már csak az egykori küzdelmek, bajvívások, győzelmek és vereségek szellemét-emlékét idézhetjük fel, hiszen a vár ma már XVIII. századi arculatát mutatja a látogatónak, aki történelmi ismereteinek függvényében idézheti fel a hajdan volt eseményeket, s víziók formájában Hunyadi János, a Szilágyi család tagjainak, Brankovics Györgynek s annak a nagyvezírnek, Kara Musztafának az alakját, aki érdemei ellenére kegyvesztett s a „selyemzsinór” elszenvedője lett – halálával hirdetvén, hogy az oszmán birodalom kínálta-adta hatalom sem örök. El lehet tűnődni: Alba Graecatól Nándorfehérváron át Belgrádig hányféle impérium és uralkodó volt itt birtokos. Simeon bolgár cár (893–927), Salamon magyar király, aztán II. István, majd Dragutin szerb uralkodó, az 1389. évi rigómezei csata után Stevan Lazarević szerb despota, később Brankovics György, hogy 1527-től a következő évszázad végéig a török szultán helytartója parancsoljon a vár és a városfalak között. Aztán jöttek az Obrenovićok, a Karađorđevićék. 1945-től pedig a partizánvezérből lett marsall és köztársasági elnök: Josip Broz Tito reprezentálja a jugoszláv szocialista államot.

Amit a XVII. századi török utazó, Evlia Cselebi, majd egy évszázad múltán az angol Brown látott Belgrádban, ma már csak töredékeiben élvezhetjük. Mégis felidéződik bennünk a fölöttébb változatos múlt egy-egy epizódja – hol az egykori történelemórák, hol meg a szépirodalmi textusok élményei révén. A Kalemegdan, a vár és a mai Belgrád térségeit, utcáit, tereit járva, XX. századi palotáit s a múltból itt maradt csodát, Milica fejedelemasszony konakját szemlélve a két háború közötti népszerű, laibachi (ljubljanai) születésű osztrák író, Bruno Brehm regénytrilógiájának egy-egy epizódja idéződik fel bennem. Az *Apis*, azaz Dragutin Dimitrijević vezérkari százados vezette lázadás véget vetett Obrenovics Sándor és gyűlölt felesége uralmának – lázadó tisztjeivel meggyilkolták a királyt és feleségét, így juttatva hatalomra Petar Karađorđevićet I. Péter névvel. A regény nem sokkal a német kiadást követően magyarul is megjelent, 1937-ben Kardos László elismeréssel írt róla a *Nyugatban*. A háromkötetes mű (*Így kezdődött, A kétfejű sas lehull, Ez lett a vége*) a szerb királygyilkosság története után a Monarchia összeomlásának történetét beszéli el – inkább riportszerűen, mintsem az események indítékait kutatva. Jellemrajzai sem lélektani mélységűek, mondhatni: a maga idejében tárgyyszerű számadás a történelekről. Az Anschluss után kollaboránssá lett Brehm Ausztria 1955-ös felszabadulása után is népszerű szerző maradt, s bár életműve nem a német nyelvű irodalmak (osztrák, svájci német, németországi német, erdélyi szász stb.) legbecsesebb példája, említett trilógiája megkerülhetetlen a monarchiaregények méltatásainál. Utazásunk előtt újraolvastam az első kötet bevezető fejezetét, s most – az egy-

kori helyszíneken járva – megelevenedik előttem a szerb történelem e véres eseménysoara, amely – akarjuk, nem akarjuk – nem elhanyagolható előzménye volt mindannak, ami 1918-ban, illetve az azt követő évek Közép-Európájában és Közép-Európájával történt.

Látogatás Veljko bácsiéknál

Belgrádban töltött két napunk egyikének programja Veljko bácsi, azaz a szépíró Veljko Petrović és felesége, Mara Petrović meglátogatása. Életem e szakaszában egy nagy cél lebeg előttem, hogy a történelmi Magyarországon született és közép-európai (szerb, horvát, szlovén, román, szlovák) írók életművében megjelenő hungarustudat jelenségét egy nagyszabású irodalomtörténeti opuszban bemutassam. Napszámban olvastam Miroslav Krleža, Miloš Crnjanski, Liviu Rebreanu, Emil Boleslav Lukáč, Štefan Krčmery és mások, így Veljko Petrović elérhető munkáit, s igyekeztem a még élőkkel személyes kapcsolatot teremteni s levelezni. Belgrádi kirándulásainkat megelőzően Veljko Petrović-tyal már jó néhány levelet váltottam. Életútjáról, publicisztikai és szépírói munkásságáról ismereteim bőségesek. Zomborban született, szerb családban, szerb fiúnak, s gyermekként a vegyes lakosságú kisvárosban magyarul is megtanult – anyanyelvi szinten. Szülei, nagyszülei hívő pravoszlávok, a családban él a szerb nemzettudat, s erősek az ószerbiai rokoni kötődések is. Mindezek mellett természetes volt, hogy az ifjú Petrović a zombori gimnáziumot elvégezve Budapesten folytassa tanulmányait az egyetem jogi karán. A Tökölyánum szerb diákközösségében tevékeny részt vállalt, ám a magyar irodalmi élet újabb eredményeire is figyelő Petrović – délceg alakjával – jelenség volt a századelő Budapestjén, szerb és magyar kortársai egyaránt annak látták, így bácskai földije, Kosztolányi is. Ez utóbbi később, 1913-ban, Pesten töltött ifjúkorukra emlékezve írta a *Világ* hasábjain, hogy a délceg termetű szerb fiatalemberben „zseniális költőt, modern poétát, formabontót és újat hirdetőt tiszteltek, aki nyolc nyelven, így magyarul is folyékonyan beszélt...”, írt kis informatív esszéket a magyar irodalom néhány jelentősebb egyéniségéről, de Ady méltatására is vállalkozott”. Azt is tudom már, hogy az *Ország-Világ* című lapban egy magyar nyelvű versét publikálta, melynek szövegét idézem is:

Húzd rá cigány, ne sajnáld a hegedűt,
De egy vígat, hagyd abba a keserűt!
Elfojtottam a borban a bánatom,
Igen, igen, ezt a nótát akarom.

Kocsmárosné, adja ide lányát még,
Hadd táncoljak ő vele egy kicsinyég.
Jöjjön ide aranyvirág ízibe!
Csókoljon meg, úgy se látná neki se.

Hej! Most húzd rá, itt a bankó, te cigány!
Tüzes a bor, tüzes ez a kicsi lány!
Meggyúladt az alvó szívem, tán elég!
Sebaj! Hiszen szenvedésem volt elég!

A Vörösmarty-, Petőfi-reminiszcenciák mellett ott van e magyar nyelvű zsen-gében a kor „zsúrköltészetének” lenyomata is, de később – már szerb nyelvű költeményeiben – Ady-lírájának ihletése is kimutatható.

Életútjáról, publicisztikai munkásságáról, műveinek gazdag magyar moti-váltságáról már bőséges ismereteim vannak. A magyar olvasónak ma sem lehet közömbös a Petrović-jelenség, s hogy miért? Álljon itt néhány, személyét és élet-művét jellemző epizód, momentum, allúzió.

Érdeklődése a kortárs magyar irodalom iránt fölöttébb méltánylandó. A ská-la széles: Farkas Imrétől Molnár Ferencen, Mikszáth Kálmánon át, Ady End-réig és Kosztolányi Dezsőig terjed. Kezdetben inkább a divatos poéták (Makai Emil, Farkas Imre), tehát a modern nagyvárossá nőtt Budapest irodalmi életé-nek képviselői kötik le a figyelmét. Az általuk művelt poézis művészi rangja ugyan nem mindig az élvonalbeli, ám a századforduló magyar irodalmi moza-ikját mégiscsak motiváló költészet. Köztük nemcsak az inkább nótaszerzőként kedvelt Farkas Imrét vagy Szabolcska Mihályt jelentik, hanem a Kiss Józsefét is, Reviczky Gyulát is. E szerzők recipiálását illetően maga Petrović írta e sorok írójának egy évvel utazásunk előtt – magyar nyelvű levélben: „Már gimnazista koromban megjelent két költeményem az *Ország-Világ*ban, amit Horváth isko-latársam (a kálvinista, egy legutóbbi elbeszélésemnek modellje) küldött be a szerkesztőségbe tudtom nélkül.” Az idézett levélrészlet becses adalék a késői keletkezésű (1964) Petrović-elbeszélés keletkezéstörténetéhez, s nem utolsósor-ban a Petrović-széppróza magyarságképéhez. A *Joži Kemenj naš Kalvin* (Kemény Józsi, a mi Kálvinunk) című elbeszélésről van szó, amelynek főhőse Debrecenből került Zomborba. Az elbeszélés alábbi részlete kellőképp illusztrálja: az öreg-kori Petrović-szövegből még mindig mily elevenséggel tör fel a fél századdal korábbi diákélmény: „Az, hogy mi ketten, ő a kálvinista s én a pravoszláv hitű, az erős katolikus közösségben egymásra találtunk, csupán külsődleges alkalma volt a közeledésnek ... Debrecenből jött ide, a nyolcadik osztályba, mivel minden hozzátartozóját elveszítette. Apja egy éve meghalt, anyjára meg nem is emléke-zett, mint ahogyan én sem. A katolikusoknak ebben az intézetben minden más-nap hittanóra volt, a többiek pedig: a zsidók, az evangélikusok, a reformátusok, és mi – az ő katekéziséük szerint »nem egyesült görög szertartásúak«, az udva-ron tartózkodtunk. De ebben az esztendőben már a második ilyen napon sűrű szeptemberi eső esett, és mi, eretnekek és schizmatikusok az osztályban ma-radtunk azzal a megkötéssel, hogy helyünkön maradunk, mint a szelíd bárányok. És akkor, az elmagyarosodott bunyevác pap, dr. Buday a keresztény és az eretnek morálról szóló előadása közben félbeszakította az elméleti fejtegetést, és szidal-mazni kezdte az egyedül üdvözítő hittől elszakadt valamennyi hitehagyottat.

Ez a vézna, ragyogó fekete lüszter reverendát viselő, harminc év körüli, horpact mellű férfi végül a pokollal fenyegetett meg bennünket, ha nem szakadunk el az ördögtől. A hirtelen támadt néma csendben nem tűnt fel nekem, hogy néhányan a pokolra valók közül szaporán kapkodják a levegőt, az újonc Kemény Jóska pedig – velem egy padban ült, bal felől – félig felém fordult és kitartóan, jelentőségteljesen és határozottan a szemembe nézett. A szünetben odajött hozzám, és semmit sem szólva a pap kirohanásáról, csak vállat vont és összevonta a szemöldökét. Két-három nap alatt jó barátok lettünk.”

Veljko Petrović az imént vázolt események, impressziók idején tizenkilenc esztendő (1903-at írunk), életében ez az időszak az íróvá, költővé és publicistává serdülés pillanata. Újabb impulzusok is érik: felfigyel Bródy Sándor *Jövendőjére*, amelyben már Ady-verseit is olvashatta, s bizonyára kezébe került Ady 1903-as *Még egyszer* című kötete is, akinek szimbolizmusát megismerve maga is „az irodalom modernebb hangját” kezdi keresni. Innen már egyenes volt az út az Ady-vers recepciójához, s 1906 táján szárba szökkenő és gyorsan kiteljesedő novellisztikájáig. Ez a petrovići elbeszélő próza a magyarság szépirói ábrázolásának közép-európai kontextusában is a legjobbak közül való. A századforduló Bácska- és Bánát-képének egyéni, sajátos atmoszféráját megjelenítő változatát teremtette meg. Hét évtizeden át bővítette a Délvidék e szépprózai tablóját, mindig újabb színeket keverve a palettán, tárgya koloritját árnyalando. Magyar tárgyú novellák egész sora idézhető példaként, olyan beszédes címekkel, mint pl. a *Mađar Pišta* (Magyar Pista), a *Jesenje sećanje* (Őszi emlékezés), a *Takmaci* (Vetélytársak), a *Stekliš u Ravangardu* (A rónavári bennfentes) stb. – valamennyi fordítójára vár mindmáig.

A novellista más módját is találja szerb és magyar együttélés, viszony bemutatásának. Szerbek, magyarok és horvátok szellemi közeledését szolgáló 1906-ban Budapesten, a horvát identitású Juraj Gašparaccal folyóiratot szerkeszt *Croatia* címmel, egy „horvát-szerb szociálpolitikai, gazdasági és szépirodalmi havi szemlét”, amelynek ugyan mindössze hat száma jelent meg, ám összességében jól kifejezi Petrović magyarsághoz való viszonyulását, amit évekkel később Kosztolányinak címezve ekképpen fogalmaz meg: „...nem vagyok [...] irredentista, szerbszínű Weltbürger. Szeretem Önöket, fiatal, szabadelvű magyarokat.”

Nagyjából ennyit tudok Veljko bácsiról most, amikor itt állok feleségemmel a Dražerova 32. szám alatti Petrović-villa előtt, Belgrád előkelő negyedében, a Dedinjén. Megnyomom a csengőt, s kisvártatva nyílik az ajtó: házi köntösben ott áll előttem a nyolcvanas éveiben járó író, ezüstfehér hajával, kissé cirmos nyírott bajuszával, mosolyogva, ízes bácskai magyarsággal köszöntve bennünket: „Isten hozta kedves fiatal magyar barátaimat! Hogy is szól a régi nóta? »Csak egy kislány van a világon...« – a többit már elfeledtem. Kerüljenek beljebb, kérem” – s máris elindulunk az emeleti traktus felé, fel a lépcsőkön, csodálatos akvarellek mentén haladva, ahol kedves mosollyal ősz hajú, szép arcú, idős hölgy fogad bennünket: Mara Petrović, az író még az egykori Pancsován eljegyzett

hitvese. Ő is szép, ízes magyarsággal köszönt, s a szalonban helyet foglalva már szinte el is feledjük, hogy a szerb, akarom mondani a jugoszláv fővárosban vagyunk, s a Bácskában honos magyar idióma zengése életre szóló emléket fakaszt bennünk.

Veljko bácsi – a szerb vendéglátás íratlan szabálya szerint – máris a tálcán sorakozó butéliákra mutat: ünnepélyes hangsúllyal adva tudtunkra: bennük valódi „prepečenica šljivovica”, azaz „kétszer égetett szilvapálinka” kínálja magát. Az egyik házi főzet, „Ószerbiából való”, a Petrović-házaspár rokonságának ajándéka-küldeménye, a másik butéliában a „Takovo” címkéjű szilvórium sötétlik (eperfa hordóban érlelik éveken át), már-már a legnemesebb francia konyakok színét asszociálva, a harmadikban a Badel cég terméke – Horvátországból. Én az ószerbiai házi kisüstit választom – hisz ki tudja: lesz-e még alkalmam az életben hasonlót kóstolni.

Aztán nemsokára megjelenik Veljko bácsiék házvezetőnője, illatozó kelttészta-különlegességgel, mely amolyan juhtúrós, kapros lepény; „ahogy a Bácskában és a Bánátban készítik!” – mondja Mara néni, s máris telerakja tányérjainkat. Mondanom sem kell: a maga nemében gasztronómiai csúcs!

Otthonosságérzet, ízes magyar beszéd, a ház urának hajdani, budapesti emlékeit idéző meditálása, a házaspár ifjúkori emlékeinek csokra különös, szinte valóságfeletti képeket fakaszt bennem, s arra gondolok: micsoda példaadó életforma tűnt tova 1920 után a Bácska és a Bánát elszakításával. Nem akarok ünnep- és hangulatrontó lenni, inkább a városrész szépségét, kicsit Budáéra emlékeztető hangulatát dicsérem – egy ma már pesti lakos, de bácskai születésű barátom információira alludálva, aki szerint a Dedinje Belgrád leghangulatossabb városrésze. Veljko bácsi egy darabig hallgat, majd huncut mosollyal közbeveti: „a belgrádiak szerint ez már nem Dedinje, hanem *Cetinje*”. Hogy értsem ezt – kérdem kíváncsian? Lakonikus a válasz: itt laknak a partizánháború kommunista hősei, a mai jugoszláv politikai élet elitje, többségük montenegrói, azaz crnagorai identitású, Crna Gora (Montenegró) történelmi fővárosát pedig úgy hívják: *Cetinje*.” Több szó nem esik a jelen Jugoszláviájának még csak szunnyadó, de valójában sokak által sejtett belviszályairól.

Veljko bácsi témát vált: élvezetes modorban meséli zombori és pesti diákévei emlékeit, magyar nyelvű irodalmi próbálkozásait, majd a hajdani „felhőtlen” szerb–magyar kapcsolatok korszakairól elmélkedik – nem kevés sajnálkozással, mert – mondja – a modern szerb kultúra bölcsőhelye a hajdani Pest és Buda volt, ahol jó módú pesti szerb kereskedők, értelmiségiek adakozó kedve és patriotizmusa nyomán megalakulhatott a máig működő szerb kulturális intézmény, a Matica srpska, s ahol a máig megjelenő, a modern szerb tudományos és szép-irodalmi szemle, a *Letopis* – akkor *Serbske letipisi* címmel – első számai megjelentek. S azt se feledjük – teszi hozzá – még a szerb tanítóképzésnek is magyar település adott otthont: Szentendre.

Nem mulasztja el megemlíteni: szentendrei szerb származású volt a kiváló XIX. századi szerb regényíró: Jakov Ignjatović, aki a magyar szabadságharc

szépírói krónikáját alkotta meg szerb nyelven *Vasa Rešpekt* (Respektus Vása) című regényével. Főalakja természetesen a magyar szabadságharc hőisének – korántsem fiktív hős – modellje jórészt az író maga.

Később a szerb politikai és közélet 1900 és 1918 közötti eseménytörténetéről faggatom, hangsúlyosan Obrenovics Sándor és felesége „likvidálásáról” s e história Brehm Bruno általi interpretációjának történelmi hitelességéről. A válasz ezúttal is lakonikus: „az az osztrák tisztességesen írta le, mi is történt akkor Belgrádban”, majd hozzáteszi: „Apist aztán Karađorđević Sándor régens 1916-ban kivégeztette.”

Szívesen időznénk még kedves vendéglátóink festményekben, kisplasztikákban, egyéb műtárgyakban gazdag, vonzó szellemi atmoszférát árasztó otthonában, ám e belgrádi napunk délutánján még szeretnénk ismerkedni a belváros néhány nevezetességével is. A búcsúzás nem érzelmek nélküli: Veljko bácsi láthatóan könnyeivel küszködve kéri: hazatérve köszöntsük ifjúsága magyar fővárosát: Budapestet. Összegyűjtött munkáinak hat kötetét nyújtja át emlékképpen e szavakkal dedikálva: „Dragom paru, prof. gosp. Istvanu Lekešu, s prijateljstvom, bez obzira na javne odnose. V. Petrović. Beograd, 2. VII. 965.” A „na javne odnose” szintagma fölöttébb tömör, több jelentésárnyalatot hordozó mivolta okán (a teljes szövegrész: bez obzira na javne odnose) a dedikációt kissé szabadabban így fordítanám: „A kedves házaspárnak: Lőkös István tanárnak és feleségének barátsággal – a jelen nemzetközi kapcsolatait figyelmen kívül hagyva.” 1965-öt írunk, vízummentesség ide vagy oda, a jugoszláv-magyar kapcsolatok – kiváltképp a politikaiak – még mindig a „hűvös” jelzővel illethetők.

Belgrád belvárosa nem kevés látnivalót kínál: a térnek is, utcának is tűnő Terazijét, a Maršala Tita utcán az egykori királyi palotát, a Topčider parkot, az 1859-ből való híres lovardát: a *Metežt*, aztán a Szent Márk tiszteletére emelt székesegyházat, Belgrád legnagyobb ortodox, azaz pravoszláv templomát, a Narono pziisztét, vagyis a Nemzeti Színházat s még megannyi más patinás épületet. Szerettem volna látni a pécsi születésű, az 1919-ben s az azt követő években az ún. Baranyai Szerb Köztársaság idején meglehetősen dicstelen, a magyar szuverenitást sértő és sárbatipró politikai zűrzavarban eléggé el nem marasztalhatóan szerepet vállaló, egyébként vitathatatlanul kiváló festőművész, Dobrovits Péter (a szerbek Petar Dobrović néven jegyzik) sírját, ami – idő híján – elmaradt. (Krleža nagyívű esszéiben méltatta egykor Dobrovits festésétét, aki nek – ha jól emlékszem – a húszas évek vége felé figyelmet érdemlő kiállítás volt Budapesten.)

A királyi palota épületét csodálva egy korábban hallott politikai anekdota jut eszembe, amely szerint a Karađorđević dinasztianak a háború után Belgrádban ragadt tagja, akit a köznép csak Đorđeként emlegetett, a harcok szüntével „haza akart menni” a királyi palotába, ám az őrt álló vörös *borac* (partizán) útját állta, mondván: a palota immár népi tulajdon, egykori lakóinak semmi keresni valójuk sincs benne. „És mi van Horvátországban” – kérdi Đorđe. Az a Horvát

Népköztársaság – így a válasz. „Hát jól van, ott sem volt mindenki usztasa. És mi a helyzet Montenegróban?” A válasz: az a Crna Gora-i Köztársaság. Mire Đorđe: „Az nem lehet, Crna Gora királyi birtok!” Pedig így van – mondja a borac –, mire Đorđe: „Ha így van, akkor kárpótlásért pert indítok.” Mi lenne a kárpótlás? – kérdi a bíró immár a tárgyaláson. Đorđe: „Adjanak nekem egy biciklit!” Megkapta-e, vagy sem, „adatközlőm” sem tudta.

Útban Bácska felé

Kora reggel indulunk immár utolsó állomáshelyünkre, a Szabadka környéki Pacsér felé. Útközben csak Karlócán (Sremski Karlovci) állunk meg rövid időre. A XVIII. század óta szakrális hely is, szellemi központ is, a szerb ortodox pátriárka székvárosa még az Osztrák–Magyar Monarchia évtizedeiben is. Mondhatni: a délvidéki, de az egész akkori magyarországi szerbségnek is afféle zarándokhelye. 1791-ben már szerb gimnázium működött falai között, s csak természetes: itt volt a pravoszláv papi szeminárium s a pátriárka palotája. A két-tornyú barokk székesegyház a magyarországi „rác templomok” (Eger, Szentendre) hangulatát idézi, amelybe be is jutunk megcsodálni a Jakov Orfelin és Teodor Kračun alkotta káprázatoson szép ikonosztáziót.

Az egykor mozgalmas főpapi székvárost, egyházi épületeit is ma csendes, vidékies hangulat uralja. Néhány kaluder (pravoszláv szerzetes), amott egy-két monahinja (apáca) jön-megy a palota körül, látványos liturgiában nem lehet részünk.

A pátriárkai palotát szemlélve nem tudok szabadulni a Délvidék történetének nyomasztó örökségétől. 1690 után, a török elől menekülő szerbség (több tízezres tömeg), a *Seobe* vagyis a Nagy Vándorlás után java részben – Habsburg támogatással – itt talált menedéket. Évtizedek alatt megépítették mindazt, amit ma itt látok, majd meg szellemi központtá tették a települést, s végül kiötlötték a Szerb Vajdaság gondolatát, ami aztán történelmi valóság lett – megintcsak Habsburg-támogatással –, 1920-ban pedig ok arra, hogy Magyarországtól elszakítva immár a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság egyik országrésze legyen. S ok arra is, hogy magyar ajkú őslakosok, családok sokaságát űzzék el innen, s Ószerbiából és Montonegróból hozott telepések lakják be az elhagyott házakat. Tito partizánjainak 1944-es vérengzéseiről most még semmit sem tudhatok, viszont feliratok hirdetik: „Bratstvo i Jedinstvo”, azaz Testvériség és Egység van itt a térség valamennyi etnikai közösségének „egyvetértésével”. Később tapasztaljuk meg: mily mértékben.

Nem sokat meditálhatok, indulnunk kell tovább, Pacséron kedves baráti család vár bennünket ebéddel. Viszontagságok nélkül érkezünk meg a vendéglátó Csányi családhoz. Kapcsolatunk a családdal feleségem kislánykori levelezésével kezdődött. Csányi Ildikó címe „Miska bácsi lemezesládájából” származott, s diákos intenzitással tartott Ildikó későbbi tragikus haláláig. Egy évvel korábban

jártunk már Pacséron. Ildikó édesapja és nagymamája igazi bácskai vendég-szeretettel vettek körül bennünket, mi több: Ildikó vőlegénye Varga Sanci és barátja. Csete István révén a jugoszláviai magyar református egyház püspöke is fogadott bennünket, aki nem volt más, mint Csete Pista édesapja: idősebb Csete István. Lám: Pacsér püspöki székhely, s jó hallani, a kálvinista gyülekezeti élet elevenségéről szóló szép szavakat. A püspök úr kedves ajándékát, a *Károli Biblia* 1963-as, gráci kiadású példányát – a püspök úr dedikációjával – ma is féltve őrzöm. A dedikáció szövegét ide is írom: „Stephano Lőkös Sanctam scripturam: curatorem spiriti et linguae hungaricae ad legendum merito affero Csete István episcopus ecc. Reformatorum in Jugoslavia.” Azaz: „Lőkös Istvánnak a Szentírást: a lélek és a magyar nyelv vezetőjét olvasásra méltán ajánlom. Csete István a Jugoszláviai Reromátus Egyház püspöke.”

Pacsér takaros, szép bácskai falu, lakossága vegyes, a magyar többség mellett szerb családok is lakják, s Csányi bácsi vélelme szerint békesség van a két náció között, kivéve a futballmeccseket, amikor parázs vita zajlik a gólok körül. Kisé Papp Dániel világában érzem magam, a Csányi-portán több szobás, már-már udvarházi hangulatot idéző ház áll, mögötte szép veteményeskert – látszik, jó gazda viseli gondját. Csányi bácsi néhány holdon gazdálkodik, a szövetkezetek felszámolása után egyre gyarapodhatott a magángazdaság. A magyarországi vendég rácsodálkozik a modern pálinkafőző készülékre, legális tartása lehetővé teszi a házi gyümölcstermésből a pálinkafőzést. Meglepő az információ: ez már a királyi Jugoszláviában is törvény engedte gyakorlat volt. Csányi bácsi elmeséli: a Délvidék visszacsatolása idején öröm volt az örömben, hogy a magyar fináncok – a magyarországi törvényekre hivatkozva – szigorúan büntették a házi pálinkafőzést.

A falusi létforma, a paraszti sors bizony másnyilván itt, mint a kádári Magyarországon. Csányi bácsit hallgatva jut eszembe: csak három-négy éve (ismétlem, utazásunk ideje: 1965), hogy egy vasárnap délután – a nagy tsz-szervezés idején – egri lakásunkban megjelent „szervező pártaktivistaként” első munkahelyem igazgatója (katolikus papból lett szocdem, majd MDP, végül véres szájú MSzMP tag), s megriadt anyámmal – őt emelt hangon fenyegetve – azt közölte: amennyiben nem írja alá a tsz-belépési nyilatkozatot, garantálja: engem simán kirúgat főiskolai tanársegédi állásomból. Egyébként nevetségesen csekély, mindössze két vagy háromszáz négyszögölnyi földterületről volt szó, ami dunántúli anyai nagyapám utáni örökség volt.

Kétnapos pacséri vendégeskedésünk tapasztalásai éppúgy az „önigazgatásos” szocialista Jugoszláviabeli jólét képzetét fakasztó élmény volt, miként Zágráb, Belgrád vagy a tengerparti városok áruválasztékban gazdag üzletei, s a látott nagyvárosok mindegyikében magasodó, nyugati stílusú építmény: a *neboder*, azaz felhőkarcoló. Igaz, utazásunk idején nem is sejtettük: van egy Goli Otok az Adrián, mint ahogy azt sem tudhatjuk: 1944-ben milyen atrocitások részese volt a ma oly békésnek tűnő ország rész, az ún. Vajdaság magyar közössége.

Pacséri vendégeskedésünket először mindössze egy napra terveztük, ám hogy végül kettő lett belőle, annak története van. Indulásunk tervezett napjának reggelén búcsút veszünk a vendégszerető Csányi családtól, ám mindjárt az elindulást követő pillanatokban autónk váratlanul „csökönnyössé vált”, mint egy számár. Ki még csak kigurult a Csányi-porta kapuján, de az úttestet a portával összekötő kisebb lejtő alján a motor lefulladt, s barátom minden „szakértelme” kevésnek bizonyult a hiba elhárításához. Félórás küszködés után Csányi bácsi kivezette a „kislovat” az istálóból, s – szégyen ide, szégyen oda – ló vontatta vissza az udvarba Matuzsálem korú járművünket. Mondta is a lónak Csányi bácsi: „Jól jegyezd meg ezt a napot, autót húztál lovaskocsi helyett!” Csányi bácsi jóvoltából csakhamar előkerült egy idős szakember, amolyan falusi gépész, talán cséplőgéptulajdonos(?), s tüzetes vizsgálódásba kezdett – némely alkatrészt is szétszedve. Teltek a percek, félórák, órák – tíz óra tájban a nagymama – látva a szétszedett motort – közölte: „levágom én a csirkét, délig már úgysem indulnak útnak” Igaza lett: a mester kitartó és szorgos munkálkodása csak estére ért véget: hét órakor indult be a motor. Barátom – örömeiben – cigánykerekét hányt az udvar közepén.

Harmadnap reggel – vendéglátóink aggódo tekintetétől kísérve – végre útnak indulunk, immár Magyarország felé „fordítva kocsink rúdját”. Egerig hosszszú az út, így Szabadka megtekintéséről le kell mondanunk. A határon különösebb okoskodás nélkül átjutunk, s egy szegedi tankolás után irány Eger. Haladunk is szépen egészen Kiskunfélegyházáig, ám alig hagyjuk el a várost, autónk ismét makrancoskodik, s majd le is áll a motor. Barátom minden próbálkozása sikertelen. A közeli legelőn lovai mellől fiatal férfi figyelgyötrődésünket, aztán lassan odasétál, s felajánlja: motorral elviszi barátomat a közeli tanyán élő „ezermesterhez”, az bizonyára tud segíteni rajtunk. Mi hárman, a két asszony s jómagam különösebb aggodalom nélkül, az itthonlét érzetének nyugalmával várjuk a fejleményeket. Kisvártatva feltűnik az országúton egy kisebb, igencsak zajos motor (lemezvillás százaz csepel), nem éppen a versenygépek sebességével, de leahagyva alkalmi pártfogónk oldalkocsisát a barátommal. A mester megérkezve, jókedvű mosollyal nyújt kezét, s máris munkához lát. Barátom minden kétségbeesett tiltakozása ellenére, pillanatok alatt szétszedi a félmotort, s mutatja: valami tömítésféle hibája okozta a bajt, de ezen gyorsan tud segíteni, csak addig legyünk türelemmel, amíg tanyájáról visszatér. És valóban: visszajőve pillanatok alatt összeszerelve a motor, s be is indul. A segítséget megköszönve, s a „számlát rendezve” búcsút veszünk jötevőinktől, s önfeledten, a fiatalság – mondhatnám – felelőtlen optimizmusával folytatjuk utunkat hazafelé.

*

Élményekben gazdag, de viszontagságokat sem nélkülöző utunk végeztével hosszan tart a frissen szerzett impressziók rendeződése. A tanév még nem kezdődik, van tehát időm tengernyi élményem belső feldolgozására. A két nagy találkozás nyomán (Krležával és Veljko Petrović-tyal) mind a horvát, mind

a szerb irodalom magyar kapcsolatainak, interferenciáinak problémái és tényei csábítóak, s a két író Ady-élményét ismerve egy közép-európai távlatú, komparatív tanulmány, netán könyv megírásának a lehetősége is foglalkoztat – bevonva természetesen a Crnjanski- s az Emil Boleslav Lukáč-életmű Ady-recepciójának kérdéskörét is, hisz a Monarchia végnapjaiban eszmélkedő-induló alkotók egy nagy közös Duna-táji élményéről van szó. Megvalósulása persze most még korántsem elfogadható szlovák nyelvismeretem bővítésének függvénye. Legfontosabb most persze ez utóbbi utazás valamennyi élményének s emlékének intellektuális újraértelmezése. Úgy érzem: temérdek, újabb szakmai infomáció birtokosa vagyok, hiszen ez a harmadik szembesülés a jugoszlavisztikával, mint diszciplínával, jelentős hozadéka életemnek. Persze valamiféle hiányérzet is munkál bennem. Mert bár harmadszor utaztam végig fél Horvátországot, jártam két ízben Bosznia-Hercegovinában, Belgrádban s a Délvidék egy parányi, de maradandó élményeket kínáló csücskében, ám semmit sem láttam Szlovéniából, Macedóniából, Montenegróból, s valójában Szerbiából is csak alig valamit. A nyár elmúltával panaszokodok is atyai barátomnak, Póth Pista bátyámnak: mekkora „hiányérzettel” summáztam magamba eddigi utazásaim élményeit. Mosolyogva csak ennyit mondott: „Mit akarsz? Én a Bácskában születtem és nevelkedtem, Zágrábban négy évig voltam egyetemi hallgató, s a háború utáni repatriálásomat követően is volt alkalmam hazalátogatni, ám fele annyit sem láttam Jugoszláviából, mint te az elmúlt négy esztendőben.”

Rájöttem persze: hiányérzetem alapvető oka egy illúzió: bejárni mindazon szerb, horvát, szlovén, makedon és délvidéki tájakat, ahol egy-egy általam már – ha mégoly felületesen is, de – megismert író, költő, irodalomtudós született, s számos életmű fogantatásának helye-színtere volt. Matija Murko, a jeles szlovén identitású, prágai szlavista professzor két vaskos, szinte az egész Balkánra kiterjedő kötete, így is mondhatnám: fényképekkel gazdagon illusztrált néprajzi „útikönyve” is forrása volt elégedetlenségemnek. Ő a két világháború között sokkal mostohább körülmények közepette, ám jóval hosszabb idő alatt járhatta be a folklórban, népviseletben, népszokásokban oly tarka egykori jugoszláviai tájakat. Mit tehetek: a szlavisztikából a jugoszlavisztikára korlátozódó ambícióim megvalósításának útján kell továbblépnem. A Zárában megígért, és hazatérésünk után már íróasztalomon fekvő, a Mažuranić-konferenciára szóló meghívó most újabb határt szab szándékaimnak. Szakmai tájékozódásom e pillanatban – szükségszerűen – a kroatiztikára szűkül, pontosabban a horvát romantika korára. Póth Pista bátyám jön segítségemre, aki – mint tőle megtudom – a budapesti egyetem szláv tanszékének képviselője, és meghívottjaként szintén készül a konferenciára. Néhány kölcsönzött kézikönyv, szöveggyűjtemény, verskötet és szaktudományi dolgozat birtokában sikerül megrajzolnom a „magam horvát romantika-képét”, s elolvasnom a fontosabb Mažuranić-műveket, mindenekelőtt a *Smrt Smail-Age Čengića* (Čengić Smail-aga halála) című epikus költeményt, a horvát romantikus epika alapművét, s a *Hrvati Magjarom*, azaz A horvátok a magyaroknak című 1848-as, horvátul és magyarul is kinyomtatott

kiáltványt. E horvát részről mintegy baráti gesztust manifesztáló, ám az illirizmus idején erősen torzított, felnagyított horvát-magyar viszályt sem mellőző írás elemzésére ezúttal még aligha vállalkozhatnék, ám az összekötő szálakat tárgyaló okfejtése okán levonhatok némi tanulságot az egész horvát romantikáról.

Mondanom sem kell: mennyi szótározás, éjszakába nyúló olvasgatás árán jutok újabb és újabb ismeretek birtokába. Egyúttal arra is következtetésre is, hogy ez a szümpozion számomra afféle „szakmai továbbképzés lesz”, s álmomban sem gondoljak a referátummal való szereplésre.

Aztán eljön az utazás ideje is. A Jakša Ravlić aláírásával érkező meghívón ez áll: „8. i 9. listopada 1965. Znanstveni simpozij o Ivanu Mažuraniću” (1965. október 8–9-én Tudományos Szümpozion Ivan Mažuranićról). A tanácskozás szervezője a Matica hrvatska, amelynek tehát magam is hivatalos meghívottja vagyok. „Szolgálati útlevelemmel” utazhatok, az utazás és a zágrábi tartózkodás költségeit a meghívó fél vállalja. Indulás október 7-én reggel fél nyolckor a Déli pályaudvarról. Bár 1962 óta harmadszor szállok fel a Budapest–Zágráb–Velenca nemzetközi gyors Budapest–Zágráb feliratú kocsijába, mégis álomszerűnek tűnik ez az újabb zágrábi utazás, s még inkább a meghívó ígérte ünnepélyes szümpozion, amelyen ambiciózus, ám még mindig kiforratlan, egyszóval kezdő kutatóként vehetek részt. Meg is jegyzem Póth tanár úrnak halkán: mi ez, ha nem a kálvini predestináció manifesztálódása életpályám e korai szakaszában?! Mint ahogy az volt 1962-es reménytelennek tűnő, végül valósággá lett részvételem a jugoszláv állam szervezte zárai-zágrábi nyelvi szlavista szemináriumon, s e nyelvi kurzuson találkozásom-megismerkedésem Ravlić professzorral, aki biztatónak vélte kutatási elképzeléseimet, s mostani, véletlenül tűnő zárai találkozásunkon nemes gesztussal felajánlotta a meghívást.

Már-már alkonyatba fordul a délután, midőn vonatunk begördül a Főpályaudvarra: a Glavni kolodvor csarnokába. Kedves fiatal kollégám, dr. Đuro Novalić vár bennünket, s együtt sétálunk el szálláshelyünkre, a Miramarskan magasodó Hotel Internationalba. Gyors regisztráció és bejelentkezés, majd szobáink elfoglalása után Đuka egy cévap-vacsorára invitál bennünket a közeli kerthelyiségbe. Kellemes őszi este van, szinte nyár végi a klíma, élvezzük a roston sült cévapcíci, a pljeskavica s a ražnjići illatát, s méginkább a graševinából készült špricert (másként gemištet), azaz: fröccsöt. Đuka barátom a Zágrábi Egyetem komparatistikai tanszékének asszisztense. Csak nemrég védte meg a magyar és a horvát Zrínyiász viszonyát újabb szempontok szerint vizsgáló disszertációját. Đuka édesapja horvát, édesanyja magyar, így von Haus aus kapta magyar nyelvtudását. Fiatal kora ellenére elismert komparatista hazájában, a *Szigeti veszedelem* és annak Zrínyi Pétert dicsérő horvát translációját (*Adryaskoga mora Syrena*) elemző könyve máris tudományos bestseller. Komparatistaként a horvát romantika: a *narodni preporod* = nemzeti ébredés korát elfogulatlanul, európai kontextusban értelmezi – érthető hát, hogy a holnap kezdődő tanácskozás előadásait is kíváncsian várja, s persze nem csak ő,

a nemzeti érzületű zágrábi értelmiség is. És nemcsak a külföldi résztvevők nagy száma, a rendezvény politikai súlya, másként fogalmazva a horvát nemzeti érzületet manifesztáló tematika miatt is. Hozzájárul ehhez Krleža minapi, az illír mozgalmat leminősítő megnyilatkozása is, amely szerint a báni Horvátország területén a XVI. századtól a XIX. századig virágzó északi horvát irodalmi nyelv, a *kaj* sírásója volt. E sorokat ma (2018) papírra vetve már könnyű leírni: a horvát értelmiség rendezte konferencia – tematikájával – a szocialista Jugoszlávia belpolitikai környezetében a horvát nemzeti érzület kifejezése kívánt lenni, amely majd, mintegy másfél esztendő elmúltával, az ún. nyelvi *Deklaráció*ban teljesedik ki, amelynek megszövegezői–megalkotói jórészt a mostani konferencia szervezői – és kárvallottjai – lesznek A Matica elnöke: Jakša Ravlić professzor és titkára: Mladen Čaldarović egyaránt.

Visszazökkenve a Đuka társaságában töltött „idősíkba”, felsejlenek emlékeimben a Mažuranić-életműre vonatkozó improvizatív megjegyzései. Ilyeneket mond: Mažuranić kétségtelenül a horvát romantika legjelentősebb képviselőinek egyike, költő és politikusként egyaránt mérsékelt, megfontolt személyiség, aligha véletlen, hogy a kiegyezési korszakban – plebejus származása ellenére – 1873 és 1880 között a legnagyobb horvát közjogi méltóság viselője volt: horvát bán. Báni működése a horvát történelem jelentős fejezete lett, s bár az ún. kislépések politikája jellemezte báni működését, így is jelentős eredményeket ért el a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a kulturális élet és az iskolaügy terén. További eredményként a sajtó- és a gyülekezési szabadság törvénybe iktatása és a Zágrábi Egyetem megalapítása említendő, s természetesen a gazdaság – ha nem is zökkenők nélküli – prosperálása.

A költő Mažuranić hazafias érzületét lírai életműve, s a *Čengić Smail-aga halála* című epikus költeménye reprezentálja, s az már csak ráadás, hogy a horvát barokk eposz, Ivan Gundulić *Osmanja* hiányzó két énekének megírását a XIX. századi horvát költészet egyik csúcsteljesítményeként méltatja az irodalomtörténet.

Đuka fejtegetéseit végighallgatva másnap fokozott várakozással ülök be az előadóterembe, ahol a hazai résztvevők–vendégek mellett gyülekeznek Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság, Olasz- és Franciaország, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia, mi ketten, Póth tanár úrral, Magyarország képviselői. Mondhatni: Európa csaknem valamennyi szlavista-kroatista műhelyének delegátusai jelen vannak: Josef Matl a gráci egyetemről, Johann Schröpfer Heidelbergből, Reinhard Lauer Göttingenből, Julius Dolanský Prágából, Bruno Meriggi és Jolanda Marchioni Olasz-, Victor Balalaev Franciaországból és mások. Az előadások tematikai gazdagsága–változatossága miatt nem könnyű az elhangzottak maradandó recipiálása. A kétnapos program végeztével a hallottak mérlegét magamban megvonva a komparatistikai, műfaji, metrikai és poétikai témák bizonyultak számomra a legizgalmasabbaknak. Ma is eleven impresszióként élnek bennem Milorad Živančevićnek a szlávosság és a költő–politikus Mažuranić, Jakša Ravlić Mažuranić és a régi horvát irodalom viszonyát, az új-

vidéki Magdalena Anđelić a *Čengić Smail-aga halálának* magyar fordításait méltató-elemző előadásai. S persze Marin Franičevićnek a költői életmű verzifikációjáról szóló, példákban elképesztően gazdag lekcioja éppúgy felkeltette érdeklődésemet, mint Stanko Lauer műfaji analíziseket felsorakoztató értekezése, nem is szólva a zágrábi történész professzor Jaroslav Šidaknak a politikus Mažuranić pályaképét felvázoló dolgozatáról. Mondanom sem kell: nagy érdeklődés övezte Póth tanár úrnak most, a konferencia idején még az egyetlen ismert magyar nyelvű Mažuranić-verset, a *Búcsúdalt* interpretáló előadását. A költemény nyomtatott formában maradt fenn, egyetlen példányát az OSZK-ban őrzik. Póth tanár úrtól megtudjuk: a vers tárgya Fiume kormányzójának: Ürményi Ferencnek a búcsúztatása a gimnázium diákjainak nevében, szerzője pedig a tengeremelléki Novi Vinodolból származó horvát diák: Masuranich János, alias Ivan Mažuranić. Anyanyelve mellett az olaszban is jártas fiatal diák a fiumei gimnáziumban a Dante-fordító, egy *Görög-római mithologiai zsebkönyvet* kompiláló, pesti illetőségű tanár, Császárfi Ferenc óráin tanult meg magyarul, s oly sikerrel, hogy – egy Toldy Ferencnek írott Császárfi-levélből tudjuk – csaknem mesterének utóda lett a fiumei gimnázium katedráján. A „honi nyelvet” Fiumében – írja Császárfi – „valódi apostolként” tanítottam, „s oly sikerrel”, hogy utódom alighanem egy tanítvány lesz, „s pedig egy tős-gyökeres horvát-olasz fiú, ki egyébként ... Győrött [valójában Szombathelyen – L. I.] tanulván, magát a kimondásban tökéletesíti.” S hogy mily sikerrel, azt a *Búcsúbeszéd* textusa példázza: „Nagyméltóságú, Méltóságos és Nagyságos Ürményi Ürményi Ferencz Urat, Csász. Kir. Kamarást, Valós Belső Titkos Tanácsost, Fiume Szabad Kikötő és Város, ’s az egész Magyar Tenger Part Kormányzóját; Fiume ’s Buccari Szabad Tenger-kereskedői Városok Polgári Kapitányát ’s Katonai Commendánsát Ő Excellentiáját. Az 1832-iki Ország-gyűlésre indultakor fiúi tisztelettel üdvözlé. A Fiumei Kir. Gymnasiumban Magyar Nyelvet tanuló ifjúság.

Már már elhagyod a szélveszes Adria
Hullámit, meredek partjait elhagyod,
'S örvendezve sietsz a' Haza szent ügye
's Fejdelmünk szava merre int,

Mellyik védgenius mentse meg utadat?
Mellyik Sors vagyon a mély Duna telkire?
Nem, nem kétkedem: – a Rények, az istenek
Jóltévő keze pártfogás.

Valljon földre terült Trója alól jövő
Elmés Aeolidest elragadták-e az
Éneklő Sirének? – vagy haragos Juno
Aeneast megalázta-e?

Rendíthetlen a' rény; – tengeri sziklaként
Áll, vesztére midőn a' feketés borúk
Felkelnek, 's mosolyog hallva miként riad
'S harsog dúsan az égisark.

Menj! 's terjeszd kegyesen ritka malasztidat
Onnét, 'a hova im öszvesereglenek
Szent hővel teli a' szittyai Minosok,
Áldást hinntni honnukra menj!

Rényed lesz vezető! – menteni éltedet
Keggyel fogja Hazánk Istene: érte mi
Buzgón esdeklünk, míg szelid arczodat
Ismét látja ezen vidék!

Az ifjú Mažuranić nyelvi-költői „sikere” természetesen nem egy Berzsenyi-remekmű szintjén jelenik meg, de az aszklepiadészi strófa metrikailag kifogástalan soraiban, a metrum hibátlan formájában szembetűnőek a verset motiváló homéroszi toposzok, egyáltalán a klasszicista alkalmi költészet, az óda rekvizitumai, s persze ott van a szövegben a nyelvújítás lenyomataként erény szavunk a Kazinczyék alkotta alakváltozatban: a Rény is – s egy-egy a romantika eszköztárából ismert és kölcsönzött kép. Röviden, a „fiumei” „horvát-olasz” identitású vinodoli diák meglepő magabiztossággal kezeli a kor magyar költészetének kellékeit. S hogy nem egyszeri, tanári segítséggel formált verskísérletről van szó, azt Póth tanár úr interpretációját követően Milorad Živnčević – Mažuranić monográfusa – kiegészítése igazolja: a Mažuranić-hagyatékban több kéziratot magyar nyelvű vers is ránk maradt, amelyek karakterére, értékvilágára majd évek múltán, a Mažuranić-életmű kritikai kiadása után derül fény.

Magam, a hallottak nyomán, annyit konstátálok: a teljes Mažuranić-œuvrben is körvonalazódni látszik a horvát irodalomban szinte folyamatosan kitapintható croatohungarus tudat, amelyről évtizedekkel korábban – a sejtés szintjén – már Hadrovics László is említést tett, megjegyezve, hogy a horvát poéta költészetében mind a klasszikus metrumok használatában, mind a klasszikus költői műfajokban megjelennek magyar irodalmi reminiszcenciák is. S e pillanattól előttem Mažuranić ama közép-európai szerzők sorába illeszkedik, akik – más-más korban – magyar nyelvű művekkel léptek a Parnasszusra vezető útra. A szlovák Pavel Ország-Hviezdoslavra, a szerb Veljko Petrovićra, a román Liviu Rebreanura gondolok például. Ott munkál bennem a feltevés: a *narodni preporod*, a horvát nemzeti ébredés több képviselőjénél is domináns magyarelenség (Ljudevit Gaj, Bogoslav Šulek) korántsem sajátja minden *preporoditeljnek* (nemzetébresztőnek).

A konferencia harmadik napján élménygazdag program részesei vagyunk: autóbusz-kirándulás a Plitvicei tavak érintésével a költő szülőhelyére: Novi

Vinodolba. Már induláskor sejtem: kroatisztikai kötődésem legszebb epizódjainak egyike lesz ez az utazás. A szümpozion résztvevői mellett a kortárs horvát költészet olyan kiválóságai lesznek útitársaink, mint a már életében klasszikusként tisztelt Dobriša Cesarić s a fiatal nemzedék legmarkánsabb képviselője, az Adria szerelmese: Josip Pupačić. (Alig fél évtized múltán sajnos családotul repülőszerencsétlenség áldozata lett.) Nyolc órakor gördül ki a Hotel International parkolójából autóbuszunk, s száguld velünk a horvát haza legszebb nemzeti parkja: a Plitvicei tavak felé. Dalos kedvű a társaság, a horvát népdalkincs változatos dallamvilágától hangos a társaskocsi (ahogy Márai írta), s mire Plitvicére érkezünk, már formálódnak a későbbi szakmai-baráti kötődések-kapcsolatok. Magam Dobriša Cesarić viszontlátásának örülhetek, akinek vendégszeretetét, finom lelkületét, költői habitusát már előző évi utazásomkor megismerhettem. Így régi ismerősként köszönhetjük egymást, hisz e mostani találkozásnak immár történelme is van, amit, korábbi személyes találkozásokon túl, „levelezésünk” is reprezentál. S mert ennek tárgya Cesarić költészete, némi irodalomtörténeti motivációja is van. Idéznék is kettőt – természetesen magyar fordításban:

„Zágráb 1964. 8. 14.

Kedves Lőkös Úr,
ma elküldtem Önnek »Válogatott verseim« második kiadását, amely ezekben a napokban került ki a nyomdából. Ez az első kiadástól semmiben sem különbözik, csupán Jure Kaštelan lírámról szóló, bibliográfiai is tartalmazó rövid esszéjével egészül ki.

Az »Alföldnek« ama számát megkaptam, szép cikke örömmel töltött el. Bogdanov professzor fordította le nekem: aki jól tud magyarul. Szükségesnek vélem köszönetet mondani Önnek: pregnánsan és világosan fejtette ki benne líráim alapvonásait, ami aligha lenne lehetséges, ha nincs közöttünk mélyebb lelki kapcsolat. Érzékelttem ezt nálam tett látogatásakor, ami nagyon kellemes emlék számomra.

Miközben ezeket írom, künn szakadatlanul ömlik a hideg októberi eső. Az Ön számára az a bizonyára oly szép adriai nyár csak emlékeinkben él, amelyet kellemesen töltöttek a tengeren – gyönyörködve a dalmáciai népfényben, s élvezve a zárai délutánon a misztrál hűsítő változatosságát is. Én az idén kivételesen Zágrábban töltöttem a nyarat. Talán majd a télen megyek el valahová. Vélhetően Szlovéniába bledi tóhoz.

Feleségét is, Önt is a legszívélyesebben üdvözlö az Ön Dobriša Cesarića.

P. S. Levelében írja, hogy szándékozik újból írni költészetemről. Amennyiben megjelentet valamit, szíveskedjék elküldeni címemre. Feleségem is sokszor üdvözlö mind Feleségét, mind Önt”

És egy másik levél:

„1964. 11. 25.

Ma elküldtem Önnek könyvem második kiadását. Az előző példányt magától értetődően zűrzavar közepette továbbítottam, de semmi baj, nincs rá szükségem többé. Azok a bejegyzések nem fontosak számomra. Látja, így jár az ember, amikor egyetlen nap alatt több különböző dolgot kíván elvégezni, és kapkod. Szerencsére tréfadolog, bármiféle következmény nélkül.

Mind feleségem, mind magam örülni fogunk, ha ismét találkozunk. Feleségét és Önt a legszívélyesebben üdvözli az Ön Dobriša Cesarića.

Örömmel emlékezik Önre és szívélyesen üdvözli mind Önt, mind szimpatikus Feleségét Elza Cesarić

P. S. A postán írom e sorokat, ahol utólag tudtam meg, hogy lehet a könyvbe ajánlást írni és levelet is mellékelni a küldeményhez. Hogy megértse: ezért küldöm leveletem a könyvvel együtt.”

Költőnk szimpátiáját és barátságát a költészetét méltató első és eladdig egyetlen magyar méltatójaként érdemeltem ki – erre utal az első levél egyik passzusa –, amely szimpátia baráti kapcsolattá érett az évek során: találkozásaink későbbi – zágrábi tartózkodásaim függvényében – haláláig ismétlődtek.

Cesarić Szlavónia szülötte, Pozsegán látta meg a napvilágot, abban a városban, ahol anyai dédszüleim is leélték kivándorlás utáni életüket. Gyermekkorát Eszéken töltötte. Költőként Krleža köréhez tartozott, számos verse a *Književna republika* lapjain jelent meg. 1920-as debütálása után tíz évvel már akadémiai díjjal kitüntetett lírikus. Szlavónia s a Dráva és a Száva közti táj hangulatvilágának emotív megjelenítője, ám szerelmi lírája ennél is vonzóbb, mi több: káprázatosabb hangszerezésű, s noha neki nincs Laurája vagy Beatriceje, ám – miként egykori esszémben írtam – a szerelem érzése-élménye a tökéletes egység impresszióját kelti az olvasóban: a sarjadó érzelmektől a beteljesedésig a szerelem számtalan fázisát jeleníti meg – könnyedséggel, csodás képgazdasággal, pártalan hangulatteremtő erővel.

Költészetének további rétege: a külvárosi szegénység lírai vetülete, ami József Attilával rokonítja. A műgond, amellyel verseit kimunkálja, méltán tette a legolvasottabb XX. századi horvát költővé.

Szenzibilitása nyilvánul meg a magyarság iránti rokonszenvében, amit gyermekkorának élményvilága is táplált (Eszéken nem kevés magyar él gyermeksege idején), de a magyar költészettel való találkozása is. A *Szeptember végén* általa készített átköltése alighanem a mű legszebb translációinak egyike:

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takarja el a bérci tetőt.

Još cvjetovi cvatu u baštama dola,
 u - u u - u u - u u - u
 Još pred prozorima jablan se zeleni,
 u - u u - u u - u u - u
 Al pogledaj, zima već dolazi k nama
 u - u u - u u - u u - u
 Vrhovi su gora snijegom pokriveni.
 u - u u - u u - u u - u

S hogy költői karakterét is szemléltessem, álljon itt egyik miniatűr munkája, a *Vízesés* Kárpát Csilla művés átköltésében:

Vízuhatag zúg, zúg-zubog; ebben
 mit tesz e csepp víz, az én kicsi cseppem?

Íme, szivárvány száll a vízárra,
 s rezdül ezerszín cifra ciráda.

Vízen ez álom szóttetés szünetlen
 szőni segíti tündökölve cseppem.

Egy pompás, több fogásos dalmát ebéd elköltése után Cesarić és Póth tanár úr társaságában hosszú sétát teszünk a városka hangulatos utcáin – eltöprengve: mi ösztönözhetette a gyermek Mažuranić-ot, hogy a fiumei tanoda diákja legyen, ahol horvát ajkú ifjúként egy kis magyar közösségben találta magát? S nemcsak a gimnázium magyar óráin, a városban is, ahonnét majd – számos zágrábi, Varasd-vidéki honfitársához hasonlóan – Szombathelyre megy további stúdiomokot végezni, s mestere, Császár Ferenc szerint, „magát a kimondásban tökéletesíteni?!...”.

Késő este Fiumén át érkezünk vissza Zágrábba egy feledhetetlen nap élményeivel gazdagodva.

Ravlić professzor úr jóvoltából – továbbra is a Matica vendégeként – egy nappal meghosszabbítom zágrábi tartózkodásom. Az ajándékba kapott napon tíz óra tájban a Lexikográfiai Intézetbe megyek, Krleža meghívását élvezve. A fogadtatás most is szívélyes, délig tartó, amely tizenkettő után a Gradski podrumban folytatódik. A szertartásos ebéd elfogyasztása közben és után – délelőtti disputáinkat folytatva – természetesen a Mažuraić-konferencia tematikájáról, az illír mozgalomról, annak általa több tekintetben vitathatónak tekintett törekvéseiről s a horvát nemzettudatot formáló szerepéről beszél, majd az előadásokkal kapcsolatos benyomásaimról faggat. Válaszaim a témák sokfélesége okán meglehetősen csapongóak, s mert vélekedése a horvát romantika korát reprezentáló illír mozgalomról közismerten negatív, „interpretációm” visszafogott – jöllehet: Póth tanár úr felfedezéséről szólva ez kevésbé sikerült. Már

csak azért is, mert a *Búcsúdal* magyar textusának nyelvi, prozódiai erőnyeit felsorolva látható kíváncsisággal hallgatja beszámolómat, szeme is felcsillan – talán pécsi ifjúkora emlékei sejlének fel benne?

Mažuranić-ról egyébként szimpátiával szól, nem úgy az illírek nyelvi programjáról, amely családja „anyanyelvének”, a kaj dialektusnak – vélelme szerint – a sírásója lett. Gondolatait – ennyi év után – csak hézagosan tudom felidézni, így azok helyett egy évvel későbbi, vonatkozó nyilatkozatát idézem: „Amikor ma (miként megszoktuk) az illír kísérletről patetikusan beszélünk, úgy vélem, nem kellene megfélemlíteni arról a kaj-ča nyelvi körről, amelyet a mi illírjeink hullaként dobtak ki az ablakon. Egy irodalmi nyelv sírja felett, amely már háromszáz esztendeje holtan fekszik előttünk, ennek az áldozatnak teljes nagyságát csak úgy tudjuk megbecsülni, ha ennek a ma lényegében ismeretlen és teljesen durván félrelökött irodalmi tradíciónak megadjuk a végtisztességet.

Nem kívánok arról az irodalmi kontinuitásról beszélni, amelynek feszítávjá háromszáz éves, de hogy a politikai, intellektuális-morális, eszmei és nyelvi elemei Flaciustól Vramecig, Škrinjarićtól a Zrínyiekig, Frangepánokig és Juraj Križanić-ig, Milovectől, Baltazar Krčelić-től, Jambrešić-től, Hablediće-től, Zagrebec-től egészen Mikloušić-ig, Brezovačkiig, Kristijanović-ig és másokig ívelnek, akiknek irodalmi és eszmei preokkupációi a reformációtól és az ellenreformációtól Voltaire-ig terjednek, s hogy ezek írásai a világos kifejezésmód, a kuriális, jogi és népköltészeti stílus tanúbizonyságai, hogy a tiszta népi beszédmód egy gazdag irodalmi fejlődés valamennyi nyitott lehetőségét foglalta magában – úgy gondolom: azt nem kell megtagadni.”

E hosszúra nyúlt, késő délutánig tartó beszélgetést s a szíves vendéglátást megköszönve veszek búcsút Krležától – abban reménykedve, hogy néhány esztendő múltán újra meglátogathatom Zágrábban. „Jöjjön, Lőkös – mondja szívélyesen –, mindig örömmel várom, hogy beszélgessünk magyarul. A viszontlátásra!”

Most még nem is sejtem, hogy egy esztendő múltán ismét kopogtathatok a Lexikográfiai Intézet direktori dolgozószobájának ajtaján...